

Η ΙΔΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΛΗΡΩΣ ΔΙΟΙΚΟΥΜΕΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΤΥΩΝ

Διονύσης Ν. Γράβαρης, Δρ Πολιτικής Επιστήμης, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Κατά τη σύνταξη της αστικής κοινωνίας ως πολιτείας κράτους δικαίου, η διάκριση μεταξύ δημόσιου κι ιδιωτικού καθώς κι ο ευρύτερος χωρισμός της κοινωνικής πράξης σε πολιτική αφενός και σε οικονομική αφεντέρου χαρακτηρίζεται από μια σαφή κι ευδιάκριτη οριοθέτηση. Στην εισήγηση αυτή παρουσιάζονται κι αναλύονται μορφές, υπό τις οποίες η σχέση αυτή αναδιατάσσεται τόσο κατά τη σύνταξη της όψιμης καπιταλιστικής κοινωνίας σε πολιτεία κοινωνικού κράτους όσο και κατά τις προσπάθειες "ξηλώματος" του τελευταίου κι αντικατάστασής του από μια "νεοφιλελεύθερη" πολιτεία. Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στις διαδικασίες και στους τρόπους με τους οποίους υλοποιείται θεσμικά η ιδιοποίηση της πολιτικής από τα επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα. Στο πλαίσιο αυτό, τέλος, παρουσιάζονται συνοπτικά δύο τύποι παρεκβατικής/ημερτημένης πολιτείας: αυτός της πλήρως διοικούμενης κοινωνίας καθώς κι ο ιστορικά διάδοχός του της κοινωνίας των δικτύων.

1. Προοιμακές Παρατηρήσεις

Γενικό και ιδιαίτερο, Πολιτικό και Οικονομικό, Δημόσιο και Ιδιωτικό συνιστούν τομές, διακρίσεις και χωρισμούς που διαπερνούν τις νεωτερικές/αστικές κοινωνίες, απηχώντας ένα θεμελιωδέστερο χωρισμό, αυτόν της εργασίας από το μέσο παραγωγής, την παραγωγική διαδικασία και το κοινωνικό προϊόν¹. Με αυτούς τους μορφικούς χωρισμούς της κοινωνικής πράξης η νεωτερική/αστική κοινωνία παρουσιάζεται κατά τις αντινομίες της. Η συμπιλίωση, επομένως, ανάμεσα σε αυτά τα ζεύγη ήταν εξ αρχής διακυβευόμενη. Υπήρξαν θεωρητικές στιγμές κι εποχές σκέψης - με προεξάρχουσα εκείνη του Διαφωτισμού - κατά τις οποίες η συμπιλίωση έμοιαζε να έχει βρει τις οίγουρες κι έλλογες θεμελιώσεις της². Από την

1 Ο χωρισμός της εργασίας από τις προϋποθέσεις αναπαραγωγής της αποκρυσταλλώνεται στην έννοια του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας αλλά και στη δυνατότητα εννοιακής παραστάσης της κοινωνίας ως όλου καταμερισμού εργασίας. Η ιδέα αυτή ευρίσκει την πρώτη και συστηματική της διατύπωση τόσο στην κλασική πολιτική οικονομία (Adam Smith) όσο και στη μαρξική κριτική της. Βλέπε σχετικά Δ.Ν.Γράβαρης 1993. Φιλελευθερισμός και "κοινωνικό ζήτημα" στο έργο του Adam Smith, στο Φιλελευθερισμός και Κοινωνικό Ζήτημα. Εστία, Αθήνα, σσ 41-65. Διον. Δρούσος 1994. *Αγορά και Κράτος στον Adam Smith*. Αθήνα. Ίδρυμα Σάκη Καραγιώργα και Γιάννης Καραγιώργος 1994. Προβλήματα κατασκευής διαλεκτικών κατηγοριών στο έργο μαρξικό έργο, στο Αξιολογικά Νο 7, σσ 72-136.

2 Ο ίδιος ο καντιανός ορισμός του Διαφωτισμού ως της εξέδου του ανθρώπου από την ανωριμότητα του για την οποία ο ίδιος είναι υπεύθυνος μοιάζει, εν τούτοις, να προλαμβάνει μεταγενεότερες κριτικές που ασκήθηκαν κατά του προγράμματος του Διαφωτισμού. Το ίδιο το στοιχείο της υπευθυνότητας θα μπορούσε να ερμηνευθεί κατά τρόπο δίτομο, είτε, δηλαδή, ως δύναμη χειραφέτησης των ανθρώπινων δυναμικών είτε, πάλι, ως δύναμη οπισθοδρόμησης και τελικά καθήλωσης των ανθρώπινων δυναμικών σε καθεστώς ετερονομίας.

άλλη μεριά, ωστόσο, υπήρξαν και στιγμές - θεωρητικές και πρακτικές - οπισθοδρόμησης και προϊούσας βαρβαρότητας που υπέσκαψαν τόσο τη σιγουριά όσο και τον έλλογο χαρακτήρα αυτής της συμφιλίωσης. Παρόμοιος είναι κι ο ορίζοντας της δικής μας εποχής.³

Εάν, επομένως, το πρώτο στάδιο κριτικής ανακατασκευής του φαινομένου της ιδιοποίησης της πολιτικής από τον κοινωνικό επιμερισμό συγκροτείται με αναφορά στον αντινομικό χαρακτήρα των αστικών/νεωτερικών κοινωνιών και κυρίως με αναφορά στην αντινομική σύσταση του κοινωνικού ορθολογισμού της νεωτερικότητας, η προγραμματική οριοθέτηση μιας "παθολογίας της πολιτικής", η οποία εστιάζει το ενδιαφέρον της σε τύπους παρεκβατικής ή ημαρτημένης ιδιοποίησης της πολιτικής από επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα, μας παραπέμπει στο ζήτημα της ορθής ιδιοποίησης της πολιτικής από τον κοινωνικό επιμερισμό. Η ανάγκη ιδιοποίησης της πολιτικής από τον κοινωνικό επιμερισμό αλλά κι οι συνθήκες ορθής ιδιοποίησης προσδιορίζονται από την ίδια τη διαδικασία σύστασης της πολιτικής μορφής στις αστικές/νεωτερικές κοινωνίες. Πιο συγκεκριμένα, η τελευταία σημαδεύεται κατά τη σύστασή της από μια θεμελιακή αλλοτρίωση του πολίτη από την πολιτική εξουσία, από την εξουσία δηλαδή λήψης κι εκτέλεσης των πολιτικών αποφάσεων. Προκειμένου, δηλαδή το εξατομικευμένο κοινωνικό υποκείμενο να γίνει πολίτης είναι υποχρεωμένο προηγουμένως να χωρισθεί, να αλλοτριωθεί με άλλα λόγια από την πολιτική εξουσία⁴. Ταυτόχρονα, ωστόσο, αυτό το αλλοτριωτικό γνώρισμα σχετικοποιείται ή μετριάζεται καθώς, προκειμένου να αναπαραχθεί αυτός ο χωρισμός, χρειάζεται να εξασφαλισθούν συνθήκες συνάντησης του πολίτη με την πολιτική εξουσία. Από τη λογική αυτών των συνθηκών απορρέει κι η νεωτερική ιδέα του πολιτικού συστήματος ως συστήματος θεσμικών χωρισμών. Το κοινωνικό συμβόλαιο, η διάκριση των εξουσιών, η αντιπροσώπευση, η καθίδρυση πολιτικών δικαιωμάτων συνιστούν μερικές από τις ορθές συνθήκες επανιδιοποίησης της πολιτικής εξουσίας εκ μέρους του πολίτη⁵. Θα ήταν δυνατό, επομένως, να υποστηριχθεί ότι παράλληλα προς την ευρύτερη μορφή καταμερισμού της εργασίας μεταξύ οικονομίας και πολιτικής, η ανάγκη επανιδιοποίησης της πολιτικής από τους μεμονωμένους πολίτες ικανοποιείται μέσω ενός καταμερισμού της εργασίας, ο οποίος πραγματοποιείται στο εσωτερικό της πολιτικής κι εμφανίζεται ως καταμερισμός της πολιτικής εργασίας. Από την άλλη μεριά ως τεκμήρια της ορθότητας αυτών των συνθηκών επανιδιοποίησης της πολιτικής εξουσίας εκ μέρους του πολίτη και κατ' επέκταση ως τεκμήρια ορθότητας της πολιτικής πράξης έχουν τεθεί αφενός η θεμελίωσή τους σε αξίες όπως η ελευθερία, η ισότητα κι η

3 Μιλώντας για τον ορίζοντα - θεωρητικό είτε πρακτικό - της δικής μας εποχής κι αποδίδοντας του το χαρακτηριστικό της βαρβαρότητας είναι χρήσιμο αλλά κι αναγκαίο να διακρίνουμε ανάμεσα σε εκείνες τις αιτίες της βαρβαρότητας που είναι προϊόντα μιας ακριτής κι αναρβολογικής αντίδρασης στη νεωτερικότητα και σε εκείνες της αιτίας της βαρβαρότητας οι οποίες προέρχονται από τη δογματική ιδιοποίηση κι χρήση του Διαφωτισμού. Ως προς τις τελευταίες αιτίες σημαντική είναι η κριτική που ασκήθηκε στο M.Horkheimer - Th.W.Adorno 1944 *Dialektik der Aufklärung* N.York: Social Studies Association.

4 Πβλ σχετικά W.Conroy. The dilemma of legitimacy και P.Fricœur. The political paradox στο W.Conroy (ed) 1984. *Legitimacy and the State* Oxford: Blackwell σσ 222-249 και 250-272 αντίστοιχα. Αυτό το αλλοτριωτικό αποτέλεσμα μέσω του οποίου συγκροτείται η πολιτική μορφή στις αστικές/νεωτερικές κοινωνίες είναι ιδιαίτερα εμφανές στη λογική του κοινωνικού συμβολαίου του Thomas Hobbes κατά την οποία ο κυρίαρχος δεν συμμετέχει στη συναφή του. Βλέπε σχετικά Μ.Αγγελοϊδής 1994. *Η Γένεση του Φιλελευθερισμού*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα. Ιδιαίτερα σσ 87-123.

5 Η ιδέα της πολιτικής ως συστήματος θεσμικών χωρισμών εμφανίζεται για πρώτη φορά στη σύγχρονη γραμματεία στα κείμενα του John Stuart Mill και του Alexis de Tocqueville. Βλέπε σχετικά J.S.Mill 1861/1972. *Considerations on Representative Government*, London: JM Dent και Al de Tocqueville 1840/1994. *Democracy in America*, London: Everyman's Library. Ιδιαίτερα τα κεφάλαια VIII - XIII.

δικαιοσύνη κι αφετέρου ο δημόσιος χαρακτήρας τους μέσω του οποίου εξασφαλίζεται η αναστοχαστική "υπαγωγή" του επιμέρους στο όλο και του ιδιαίτερου στο γενικό⁶. Εάν, επομένως, ισχύει το ερμηνευτικό σχήμα που προαναφέραμε, τότε προκύπτει ότι στους τύπους παρεκβατικής ή ημαρτημένης ιδιοποίησης της πολιτικής από τον κοινωνικό επιμερισμό αφενός υπονομεύεται η προαναφερθείσα αξιακή θεμελίωση κι αφετέρου "μπλοκάρεται" η αναστοχαστική οδός αναφοράς του επιμέρους στο όλο και του ιδιαίτερου στο γενικό.

2. Η Πλήρως Διοικούμενη/Εκγραφειοκρατισμένη Κοινωνία

Ο πρώτος τύπος παρεκβατικής ιδιοποίησης της πολιτικής είναι αυτός της πλήρως διοικούμενης ή εκγραφειοκρατισμένης κοινωνίας⁷. Στη συναφή βιβλιογραφία ο τύπος αυτός συσχετίζεται με το κεύσισιανό παρεμβατικό-κοινωνικό κράτος, ενώ η γένεσή του εξηγείται με βάση το γεγονός ότι ο αρχικός στόχος της εγκαθίδρυσης της "δημοκρατικής κοινωνικότητας" με διοικητικά μέσα αντικαθίσταται από το στόχο της διαίωσης και μεγέθυνσης των διοικητικών μέσων (ταύτιση με τα μέσα της πολιτικής)⁸. Τα πράγματα, εν τούτοις, είναι περισσότερο σύνθετα, αφού η διαδικασία γένεσης του σύγχρονου παρεμβατικού κράτους κι η θεσμική του ολοκλήρωση σε κοινωνικό κράτος συνδέεται με γεγονότα κι εξελίξεις όπως η μετάβαση από τον φιλελεύθερο στον οργανωμένο καπιταλισμό, ο εκδημοκρατισμός του πολιτικού συστήματος (σύμφωνα με άλλους η είσοδος των μαζών στο πολιτικό προσκήνιο), η άνοδος των μαζικών πολιτικών κομμάτων, η ρύθμιση των πραγματικών μακρο-οικονομικών μεγεθών κι ο εν γένει σχεδιασμός της οικονομίας, η εμφάνιση σε ορισμένες κοινωνίες κορπορατιστικών μορφών αντιπροσώπευσης, κλπ. Οι

6. Τα τεκμήρια αυτά είναι δυνατό να κατανοηθούν κι ως όροι ουσιαστικής νομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας, στο βαθμό που το ζήτημα της επανιδιοποίησης της πολιτικής από τους πολίτες υπερβαίνει τον τύπο/τη μορφή της πολιτικής κι "ανοίγεται" στα περιεχόμενα της πολιτικής πράξης καθώς η τελευταία δεν είναι απλώς και μόνο έσχατη απόφαση αλλά τείνει να δομηθεί κατά την άσκηση της τόσο από αξιακά περιεχόμενα όσο κι από όρους αναπαραγωγής της κοινωνίας. Από την άλλη μεριά, οι ιδεότυποι της νομιμοποιημένης εξουσίας στον M.Weber, αποστασιοποιούνται κατά την κατασκευή τους από ανάλογα περιεχόμενα. Πρβλ σχετικά M.Weber 1922/1978, *Economy and Society*, Berkeley, University of California Press, Vol. I, σσ. 212-216.

7. Η ιδέα μιας πλήρως διοικούμενης κοινωνίας προέρχεται από τα κείμενα του Th.W.Adorno, ο οποίος υποστηρίζει ότι η πορεία της αστικής νεωτερικότητας συμβαδίζει με την ολοένα και πιο εντεινόμενη ολοκληρωτική διοίκηση των κοινωνικών πραγμάτων. Αναγνωρίζοντας, παρ' όλα αυτά, ότι η ιδέα αυτή δεν έχει ακριθή αντιστοιχία προς την πραγματικότητα, τη θεωρεί αναγκαία στο βαθμό που η υπερβολή και το παράλογο που αναδεικνύει καταφέρεται εναντίον του γραφειοκρατικού, φετχοποιημένου και ταυτοποιητικού τρόπου σκέψης, ο οποίος είναι χαρακτηριστικός της ίδιας της γραφειοκρατίας. Πρβλ σχετικά Th.W.Adorno 1976, *Sociology and empirical research*, στο Th.W.Adorno et al., *The Positive Dispute in German Sociology*, London, Heineman, σσ. 68-86. Αυτή η, κατά μία έννοια, εξπρεσιονιστική παράσταση της νεωτερικής κοινωνίας εμπνέεται από το έργο του W.Benjamin. Γράφει ενδεικτικά, ο τελευταίος: "...ο Κάφκα, παραλάβοντας την προταση αυτή, θα μπορούσε να είχε ορίσει την οργάνωση ως πεπραγμένο. Δεν την αντιμετωπίζει μόνο στην εκτεταμένη ιεραρχία της υπαλληλίας στη *Δίκη* και στον *Πύργο*, αλλά ακόμη περισσότερο συγκεκριμένα στα δύσκολα κι *εξω* από κάθε υπολογισμό κατασκευαστικά σχέδια των οποίων το σεβάσμιο μοντέλο περιγράφει στο *Σηλικό Τείχος*...Εμείς δεν γνωρίζουμε πραγματικά τον εαυτό μας μέχρι που να εξετάσουμε προσεκτικά με κάθε λεπτομέρεια όλα τα διατάγματα της ανώτατης διοίκησης. Τότε ανακαλύψαμε ότι χωρίς την ηγεσία ούτε οι θεωρητικές μας γνώσεις ούτε ο κοινός μας νους θα μπορούσαν να επαρκέσουν για το ταπεινό έργο που προσφέραμε στο μεγάλο σύνολο". W.Benjamin 1980, *Κάφκα*, Ελλ. μετάφραση Στ.Ροζάνης, Αθήνα, Ερασιμ. σ. 27.

8. Βλέπε σχετικά J.Keane 1984, *Public Life and Late Capitalism*, Cambridge, Cambridge University Press, ιδιαίτερα Κεφ. 1, σσ. 10-29. Επίσης J.Habermas 1984/1989, *The new obscurity: The crisis of the welfare state and the exhaustion of utopian energies*, στο J.Habermas 1989, *The New Conservatism*, Cambridge Mas., MIT Press, σσ. 48-70.

εξελιξείς αυτές συμπυκνώνουν ριζικές μεταβολές στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, μεταβολές οι οποίες ευρίσκουν το μορφικό τους αντίστοιχο στον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ οικονομίας και πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, στο πεδίο της οικονομίας οι μεταβολές αυτές συνοψίζονται αφενός στις διαδικασίες συγκέντρωσης και συγκεντρωποίησης της παραγωγής, όπως αυτές αποκρυσταλλώνονται στην εισαγωγή νέων μεθόδων παραγωγής και στην εμφάνιση επιχειρήσεων μεγάλου μεγέθους, στο εσωτερικό των οποίων η ιδιοκτησία και διαμεσολαβείται από τις αποφάσεις του σώματος των διευθυντών ή της "τεχνοδομής" κι αφετέρου στο νέο προσανατολισμό της οικονομικής πολιτικής, η οποία αποσκοπεί - κυρίως μέσω του κρατικού προϋπολογισμού - να προχωρήσει σε έναν, έστω κι ενδεικτικό, σχεδιασμό των πραγματικών οικονομικών μεγεθών. Από την άλλη μεριά, στο πεδίο της πολιτικής οι μεταβολές αυτές αποτυπώνονται σε νέες θεσμικές εξελίξεις και στη νέα πολυπλοκότητα του καταμερισμού της πολιτικής εργασίας (η αναμφισβήτητη ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας με τη διεύρυνση της διακριτικής της ευχέρειας και στη σφαίρα της νομοθεσίας, η θεσμική αναγνώριση του ρόλου των πολιτικών κομμάτων στο πλαίσιο των κοινοβουλευτικών καθεστώτων, η πύκνωση των σχέσεων μεταξύ επιμέρους πολιτικών θεσμών και φορέων οργανωμένων συμφερόντων είναι μερικές από τις χαρακτηριστικότερες μεταβολές που παρατηρούνται μέσα στο πολιτικό σύστημα) ⁹.

Από τη σκοπιά των αξιών στη βάση των οποίων θεμελιώνεται η νέα πολιτεία του κοινωνικού κράτους για πρώτη φορά διαφαίνεται η παράσταση της κοινωνίας ως κοινωνίας αλληλεγγύης, στο βαθμό που η θεμελιώδης για τις νεωτερικές/αστικές κοινωνίες αξία της ελευθερίας αποσυνδέεται κατά το νόημά της από την ελευθερία άσκησης του δικαιώματος επί της ατομικής ιδιοκτησίας ¹⁰. Αυτή η σχετικοποίηση του δικαιώματος επί της ατομικής ιδιοκτησίας αποκρυσταλλώνεται θεσμικά στο λεγόμενο "κοινωνικό μισθό" ¹¹. Από την άλλη μεριά, ωστόσο, το στοιχείο της "δημοκρατικής κοινωνικότητας" τέθηκε με τους κανόνες του παιχνιδιού της κεφαλαιακής συσσώρευσης, οπότε οι κοινωνικοί όροι αναπαραγωγής της συνολικής κοινωνίας έπρεπε κατ' ανάγκη να προσλάβουν τη μορφή των συνθηκών αναπαραγωγής του κεφαλαίου, έπρεπε με άλλα λόγια να γίνουν ιδιότητες [properties] του κεφαλαίου. Η αντινομία αυτή, η οποία αντιστοιχεί στην αβέβαιη κι υπό κρίση δυνατότητα αναπαραγωγής της κοινωνίας ως κοινωνίας "χωρισμών", φράζει την αναστοχαστική οδό αναφοράς του επιμέρους στο όλο και του ιδιαίτερου στο γενικό κι υπονομεύει το κριτήριο της δημοσιότητας ως μέτρο της ορθότητας της επανιδιοποίησης της πολιτικής. Οι συνθήκες αναπαραγωγής της κοινωνίας, οι οποίες "κοινωνικοποιούνται" με την παγίωση του παρεμβατικού/κοινωνικού κράτους μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν

9. Η βιβλιογραφία στην οποία είναι δυνατό να ανατρέξει ο αναγνώστης προκειμένου να πληροφορηθεί για τις μεταβολές αυτές είναι ευρύτατη. Ενδεικτικά παραπέμπουμε στα A.Shonfield 1965, *Modern Capitalism*, Oxford, Oxford University Press, J.K.Galbraith 1967/1971, *The New Industrial State*, N.York, Mentor, J.K.Galbraith 1958/1959, *The Affluent Society*, N.York, Mentor. Από τη σκοπιά της μαρξιστικής θεωρητικής παράδοσης χαρακτηριστικό για την εξήγηση των μεταβολών αυτών είναι τα: P.Baran - P.Sweezy 1966, *Monopoly Capital*, N.York, Modern Reader, E.Mandel 1972/1975, *Late Capitalism*, London, Verso, R.Miliband 1969/1973, *The State in Capitalist Society*, London, Quartet.

10. Η αποσύνδεση αυτή γίνεται αντικείμενο εννοιολόγησης στο πλαίσιο της θεωρίας περί κοινωνικών δικαιωμάτων. Πβλ. σχετικά T.H.Marshall, *Citizenship and social class*, στο T.H.Marshall 1950, *Citizenship and Social Class and Other Essays*, Cambridge, Cambridge University Press, σσ. 1-85. Επίσης B.S.Turner 1966, *Citizenship and Capitalism*, London, Allen & Unwin, ιδιαίτερα σσ. 92-100.

11. Για την έννοια του "κοινωνικού μισθού" βλ. Gough 1979, *The Political Economy of the Welfare State*, London, Macmillan, ιδιαίτερα σσ. 108-117.

"δημοσιοποιούνται". Η νέα πολιτεία του κοινωνικού κράτους εμπεριέχει στο εσωτερικό της τα σπέρματα της κρίσης και της απο-νομιμοποίησής της, στο βαθμό που η ορθή επανιδιοποίηση της πολιτικής στη βάση έλλογων αξιών και μέσω του αναστοχαστικού "δημόσιου" διαλόγου, φαίνεται να εξασφαλίζεται με τον εκγραιοκρατισμό της πολιτικής και της κοινωνίας και με την απο-πολιτικοποίηση των αποφάσεων και τελικά της ίδιας της πολιτικής εξουσίας. Πιο συγκεκριμένα, η αντινομία εγκαθίσταται στο εσωτερικό του κοινωνικού ορθολογισμού, καθώς από τη μια μεριά η διασφάλιση των προϋποθέσεων αναπαραγωγής της κοινωνίας εμφανίζεται ως φροντίδα κατακερματισμένων πεδίων κρατικής παρέμβασης και κατ' επέκταση ως φροντίδα επιμέρους "γραφείων", η δράση των οποίων νομιμοποιείται ως εργαλειακός ορθολογισμός, ενώ από την άλλη μεριά η άρση του κατακερματισμού κι η τελική νομιμοποίηση του κράτους και της πολιτικής ως εκπροσώπου του δημοσίου συμφέροντος και του κοινού αγαθού τίθεται με όρους λειτουργι(στι)κής ορθολογικότητας¹². Υπό τη μορφή αυτή η αντινομία ενέχει αξιοσημείωτες επιπτώσεις στο ζήτημα της δημοσιότητας ως διαδικασίας αναστοχαστικής αναφοράς του επιμέρους στο όλο και του ιδιαίτερου στο γενικό. Έτσι, από τη στιγμή κατά την οποία η εξασφάλιση των συνθηκών διαβίωσης κι αναπαραγωγής των πολιτών συνειδητοποιείται από τους τελευταίους με εργαλειακούς όρους σαν να ήταν κατ' εξοχήν τεχνικό ζήτημα, οι πολίτες εκφυλίζονται σε "πελάτες" του κράτους και των υπηρεσιών της διοίκησης. Με τον τρόπο αυτό, αλλοτριώνονται από τα μέσα της πολιτικής. Παράλληλα, οι συνθήκες "κοινωνικότητάς" τους, στο βαθμό που τίθενται με όρους λειτουργι(στι)κής ορθολογικότητας, φαντάζουν σαν εξαναγκασμός/καταναγκασμός και "απώλεια ελευθερίας" με αποτέλεσμα τόσο τα θεμέλια όσο κι η ίδια η διαδικασία νομιμοποίησης της πολιτικής να καθίσταται ανασφαλής.

Η κρίση του κοινωνικού κράτους που ξεσπά στις αρχές της δεκαετίας του 1970 έφερε στο προσκήνιο μεταξύ των άλλων και δύο στοιχεία τα οποία, στο σημείο αυτό, χρήζουν ιδιαίτερης μνείας. Το πρώτο στοιχείο είναι αυτή ακριβώς η παρεκβατική εικόνα του πολιτικού συστήματος ως πλήρως διοικούμενης κοινωνίας. Στο πλαίσιο αυτό καταγγέλλεται η ιδιοποίηση της πολιτικής όχι από τα επιμέρους κοινωνικά συμφέροντα αλλά κυρίως από την γραφειοκρατία και τη διοίκηση τόσο την κρατική όσο και την επιχειρηματική. Από την άλλη μεριά, όμως, πρέπει να επισημανθεί κριτικά προς την αντίληψη αυτή το γεγονός της αδυναμίας πλήρους εκγραιοκρατισμού τόσο της κοινωνίας όσο και του ίδιου του πολιτικού συστήματος¹³. Πρέπει, με άλλα λόγια, να επισημανθούν τα όρια αυτής της διαδικασίας εκφυλισμού του πολιτικού συστήματος και να ανακατασκευασθούν ως όροι δυνατότητάς του. Οι όροι αυτοί είναι και όροι ένταξης της εργαλειακής και λειτουργιστικής ορθολογικότητας στο εσωτερικό μιας ορθής πολιτείας. Το δεύτερο στοιχείο,

12. Για μια κριτική παρουσίαση της επικράτησης του εργαλειακού ορθολογισμού και της κατανόησης της πολιτικής ως αποκλειστικά τεχνικού ζητήματος βλέπε P.Sell 1975, *Econocrats and the Policy Process*. London, Macmillan. Ιδιαίτερα Μέρος Ι, σσ. 3-93. Αντίστοιχη η έννοια της λειτουργι(στι)κής ορθολογικότητας αποκτά την κλασική της διατύπωση στο T.Parsons - N.Smetser 1956/1984, *Economy and Society*. London, RKP.

13. Για τις αντιφάσεις και τα όρια σε αυτή τη διαδικασία εκγραιοκρατισμού της πολιτικής και της κοινωνίας βλ. J.Kearne 1984, *Public Life and Late Capitalism*, Cambridge, Cambridge University Press, σσ. 1-9. Στο έργο αυτό οι βασικές αντιφάσεις και κατ' επέκταση τα όρια στη διαδικασία εκγραιοκρατισμού εντοπίζονται με αναφορά στην ανόρθωση κι ενεργοποίηση αυτονομών "σφαιρών" δημοσίας δράσης, ως πεδίων παραγωγής νοήματος και συνεπώς ως "πηγών" τροφοδότησης με νοήμα των γραφειοκρατιών. Το κύριο πρόβλημα με την αντίληψη αυτή έγκειται, κατά την άποψη μας, στην εξιδανίκευση των ιδίων των πεδίων δημοσίας δράσης στο βαθμό που δεν λαμβάνεται υπόψη η ένταξη κι η εμπλοκή τους σε "χωριστικές" κοινωνικές σχέσεις

το οποίο έρχεται στο προσκήνιο με το ξέσπασμα της κρίσης, είναι η "αποτυχία της πολιτικής". Ανεξάρτητα από τις νεο-φιλελεύθερες ή δογματικές του χρήσεις, το στοιχείο αυτό παραπέμπει στο γεγονός ότι στις νεωτερικές/αστικές κοινωνίες και η πολιτική μετέχει στον αντινομικό χαρακτήρα σύστασης κι αναπαραγωγής αυτών των κοινωνιών στο βαθμό που μορφοποιείται σε "χωρισμό" από την κοινωνία ("δίπλα κι έξω" από την κοινωνία). Παραπέμπει, δηλαδή, στο γεγονός ότι το κράτος κι η πολιτική είναι αναπόσπαστα μέρη του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας και δεν είναι δυνατό να εκλαμβάνονται σαν αυτονόητοι εκπρόσωποι κι εκφραστές του γενικού κοινωνικού συμφέροντος. Από την άλλη μεριά, πάντως, το κράτος κι η πολιτική είναι κι οι μόνοι "τόποι" αναφοράς του γενικού κοινωνικού συμφέροντος ή του κοινού αγαθού στις νεωτερικές/αστικές κοινωνίες. Κι αυτό, βέβαια, στο βαθμό που το αίτημα της συμφιλίωσης των συστατικών για την κοινωνία αλλά και για την πολιτική "χωρισμών" ρυθμίζεται από την ιδέα της πολιτικής - ιδέα, η οποία είναι συνάμα και πολιτισμικό κεκτημένο της νεωτερικότητας - ως ενότητας διαλόγου και διαβουλεύσεων. Από την αναγνώριση αυτής της αντινομίας είναι δυνατό να προκύψει και το κριτικό καθήκον του αναπροσδιορισμού του πολιτικού στοιχείου με τέτοιον τρόπο ώστε στην κοινωνικοποίηση των συνθηκών αναπαραγωγής της κοινωνίας να αντιστοιχεί ο εκδημοκρατισμός, η δημοκρατική μεταρρύθμιση του πολιτικού συστήματος.

3. Η Κοινωνία των Δικτύων

Η πρόσφατη ιστορία, όμως, ακολούθησε διαφορετικό μονοπάτι. Αντί του εκδημοκρατισμού και της "δημοκρατικής κοινωνικότητας" κινήθηκε προς την κατεύθυνση της ιδιωτικοποίησης και της απορρύθμισης όχι μόνο της οικονομίας αλλά και της πολιτικής. Τα συμβάντα κι οι αντιλήψεις που τα στηρίζαν στο πεδίο της οικονομίας είναι ήδη γνωστά.¹⁴ Στη συνέχεια το ενδιαφέρον μας θα επικεντρωθεί σε μιαν αντίληψη περί ιδιωτικοποίησης του ίδιου του πολιτικού συστήματος, η οποία λανθάνει στη θεωρία περί δικτύων. Η έννοια του δικτύου της πολιτικής εισάγεται με στόχο να επισημάνει την πολυπλοκότητα σε αντιδιαστολή προς την ιεράρχηση των θεσμικών χωρισμών μέσω των οποίων συγκροτείται κι αναπαράγεται το πολιτικό σύστημα. Στη συναφή βιβλιογραφία¹⁵ έχει υποστηριχθεί ότι η έννοια του δικτύου φέρει μια συγκεκριμένη εικόνα του κόσμου και της κοινωνίας, η οποία σε αντιδιαστολή

14 Για τις ιδιωτικοποιήσεις και για την απορρύθμιση που έλαβαν χώρα στο πεδίο της οικονομίας βλέπε JKrieger 1986, *Reagan, Thatcher and the Politics of Decline*. Oxford, Polity Press. JLe Grand - RRobinson (eds) 1984, *Privatisation and the Welfare State*. London, Unwin Hyman. DSwann 1988, *The Retreat of the State. Deregulation and Privatisation in the UK and US*. The New York Harvester Wheatsheaf. Για μια συνοψη κι ιδεολογική κριτική των συναφών αντιλήψεων βλ. RLevitas (ed) 1986, *The Ideology of the New Right*. Oxford, Polity Press. Βλ. και στην ελληνική βιβλιογραφία τα: Μ. Αγγελίδης 1993, *Φιλελευθερισμός. Κλασικός και Νέος*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, ιδιαίτερα σσ 15-31 και 105-144, ΠΓετιμής - ΔΓραβαρης (επιμ) 1993, *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική*, Αθήνα, Θεμέλιο, και Γ.Βαυλιγάρης 1994, *Φιλελευθερισμός. Συντηρητισμός Κοινωνικό Κράτος 1973-1990*, Αθήνα, Θεμέλιο.

15 Βλ. μεταξύ άλλων PKenis - VSchneider 1991, *Policy Networks and Policy Analysis*, στο BMarin - RMayntz (eds), *Policy Networks. Empirical Evidence and Theoretical Considerations*, Campus, Frankfurt am Main, σσ 25-59. Η λογική της αντικατάστασης του κράτους από μια πολλαπλοτητα διαπλεκόμενων δικτύων πολιτικής αναπτύσσεται επίσης στα RMayntz 1992, *Modernisierung und die Logik von interorganisatorischen Netzwerken*, στο *Journal für Sozialforschung*, Tom. 32, No 1 σσ 19-32 και FW Scharpf 1992, *Die Handlungsfähigkeit des Staates am Ende des Zwanzigsten Jahrhunderts*, στο BKohler Koch (Hrsg), *Staat und Demokratie in Europa*, Opladen, Leske σσ 93-115.

προς την ιδέα του κόσμου και της κοινωνίας είτε ως μηχανισμού είτε ως οργανισμού εντοπίζει την αποκεντρωμένη/έκκεντρη οργάνωση της κοινωνίας και της διακυβέρνησης, απορρίπτοντας με τον τρόπο αυτό τη δυνατότητα αναφοράς του κοινωνικού επιμερισμού σε έναν ενοποιητικό λόγο ή ορθολογικότητα. Το κράτος κι η πολιτική δεν είναι πλέον οι κεντρικοί τόποι ελέγχου, συντονισμού και συνοχής της κοινωνίας. Αντίθετα, οι διαδικασίες ελέγχου και διακυβέρνησης είναι κατεσπαρμένες σε μια πολλαπλότητα δρώντων υποκειμένων. Από τη σκοπιά αυτή η πολιτική εξουσία κι η λήψη πολιτικών αποφάσεων δεν κατανοείται με αναφορά σε τυπικές ρυθμίσεις και θεσμούς αλλά στη βάση ατύπων σχέσεων οριζόντιου κι όχι ιεραρχημένου χαρακτήρα. Τρία είναι, λοιπόν, τα μείζονα γνωρίσματα της πολιτικής σύμφωνα με την αντίληψη περί δικτύων : ο άτυπος (μη μορφοποιημένος) χαρακτήρας της, η αποκέντρωση (έλλειψη κέντρου ή κεντρικού σημείου αναφοράς των διαδικασιών ελέγχου και συντονισμού) και οι οριζόντιες (μη ιεραρχήσιμες εκ των προτέρων) κοινωνικο-πολιτικές σχέσεις.¹⁶ Στην αντίληψη περί δικτύων η έννοια της πολιτικής αποδομείται έτσι ώστε να καταργείται με βία η συστατική για τα νεωτερικά πολιτικά συστήματα αλλοτρίωση του πολίτη από την πολιτική εξουσία. Αυτό όμως επιτυγχάνεται με τη διάλυση τόσο της έννοιας του πολίτη όσο και της ορθολογικότητας της πολιτικής πράξης και του συστήματος άσκησης της πολιτικής εξουσίας. Τα δίκτυα της πολιτικής, επομένως, αναπαριστούν το θρίμβο του ιδιαίτερου πάνω στο γενικό και του ιδιωτικού πάνω στο δημόσιο. Η πολιτική κατανοείται κατά μείζονα λόγο ως άτυπη (μη μορφοποιημένη) διαδικασία σύμπτωσης επιμέρους θελήσεων και συμφερόντων. Η αδυναμία μορφοποίησης της πολιτικής δεν σημαίνει τίποτε άλλο από την αδυναμία γενίκευσης των ρυθμίσεων και των πράξεων της πολιτικής. Παράλληλα, η συνιστώσα της αποκέντρωσης, με άλλα λόγια της έλλειψης και της παντελούς απουσίας ενός κεντρικού πολιτικού "νοός" [intelligence] τονίζει emphaticά την αδυναμία αναστοχαστικής αναφοράς του ιδιαίτερου στο γενικό και του επιμέρους στο όλο αλλά και την αδυναμία απόδοσης στην πολιτική πράξη στοιχείων ορθολογικότητας. Επίσης, η έμφαση που δίνεται στον οριζόντιο χαρακτήρα των κοινωνικο-πολιτικών σχέσεων ισοδυναμεί με έλλειψη δεσμευτικών κριτηρίων ιεράρχησης των επιμέρους θελήσεων και συμφερόντων στο εσωτερικό του πολιτικού συστήματος. Η τύχη που επιφυλλάσσεται για τη δημοσιότητα στο εσωτερικό αυτής της αντίληψης δεν είναι διαφορετική. Ειδικότερα, η δημοσιότητα κι ο διάλογος είναι αποσπασματικά κι ad hoc, ενώ δεν υπάρχει αναφορά στους όρους και στις προϋποθέσεις τους. Ενώ, δηλαδή, λαμβάνεται πρόνοια ώστε η πολιτική διαδικασία να αποκτήσει επαρκή ευελιξία κι αποδοτικότητα κατά την ικανοποίηση επιμέρους συμφερόντων, δεν είναι εμφανές από την άλλη μεριά ότι αυτή η ευελιξία κι αποδοτικότητα ως προς το επιμέρους και το ιδιαίτερο δεν θα οδηγήσει σε άρσεις και βίαιες διακοπές του διαλόγου και της δημοσιότητας. Η επιφύλαξη αυτή ενισχύεται περαιτέρω στο βαθμό που η δημοσιότητα αποτελεί έναν "πόρο" [resource] δίπλα από τους υπόλοιπους, ένα εργαλείο στρατηγικής πράξης το οποίο οι δρώντες μετέρχονται προκειμένου να επιδιώξουν και να εξασφαλίσουν ίδια οφέλη. Σε σχέση με την εικόνα της πλήρως διοικούμενης κοινωνίας η αντίληψη περί δικτύων εμφανίζεται εκ πρώτης όψεως ως απελευθέρωση από τη μορφοποίηση της "κοινωνικότητας" ως εξαναγκασμού/

16. Pkenis - V.Schneider 1991, οπ.π., σσ.32-33

καταναγκασμού. Μια προσεκτικότερη εξέταση, όμως, δείχνει ότι τα πράγματα δεν είναι έτσι. Η ελευθερία δεν είναι ελευθερία των πολιτών αλλά επιβεβαίωση της αλλοτρίωσης των εξατομικευμένων δρώντων από τις συνθήκες διαβίωσής τους. Η επανιδιοποίηση, από την άλλη μεριά, αυτών των συνθηκών δεν είναι εγγυημένη για όλους εκ των προτέρων. Η ελευθερία, λοιπόν, ορίζεται ως αβεβαιότητα, η οποία δεν αναφέρεται μόνο στις τελικές εκβάσεις της πολιτικής πράξης και των πολιτικών λειτουργιών αλλά κατά μείζονα λόγο στους ίδιους τους κανόνες του "πολιτικού παιχνιδιού". Πρόκειται, δηλαδή, περί κανονιστικής αβεβαιότητας που είναι η απαρχή της ιδιωτικοποίησης της πολιτικής. Αυτός ο αξιακός σχετικισμός που χαρακτηρίζει την αντίληψη περί δικτύων της πολιτικής είναι δυνατό να μεταμορφωθεί σε κυνικό θετικισμό και νομιμοποίηση του εκάστοτε ισχύοντος/υπάρχοντος αφού ως δίκτυο είναι δυνατό να ορισθούν¹⁷ τόσο οι πελατειακές και προνομιακές σχέσεις πολιτικής εξάρτησης όσο και μορφές κορπορατιστικής σύγκλισης συμφερόντων με τις οποίες αποκλείονται από την πολιτική οι πλειοψηφίες των πολιτών. Από την αξιακή σκοπιά, η έννοια του δικτύου παραπέμπει σε μια χειραφέτηση χωρίς αλληλεγγύη, ενώ από τη σκοπιά του πολιτικού συστήματος όχι μόνο αντιστρατεύεται το κριτικό αίτημα του εκδημοκρατισμού αλλά συχνά οδηγείται στην απάρνηση της ίδιας της ιδέας της πολιτικής.

17. Για ανάλογους ορισμούς βλέπε G.Jordan - K.Schubert 1992, A preliminary ordering of policy network labels, στο *European Journal of Political Research* Vol. 21, Nos 1-2, σσ. 7-27. Επίσης το F.van Waarden 1992, Dimensions and types of policy networks και R.A.W.Rhodes - D.Marsh 1992, New directions in the study of policy networks, στο ίδιο, σσ. 29-52 και 181-205 αντίστοιχα.